

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

Emnenr. 11.

Tilleggsspørsmålnr.

Emne: Ymse attåt for.

Oppskr. av: Olav Fjörloft

(adresse): Fjörloft.

Fylke: Møre og Romsdal.

Herad: Høram.

Bygdelag: Fjörloft og Otterlei.

Gard: Fjörloft Møre

G.nr. 3 Br.nr. 3.

A. Merk av om oppskrifta er etter eiga røynsle.

B. Eller om den er etter andre heimelsmenn: (ta også med alder, heimstad, yrke):

SVAR

Oppskrifta er dels etter eiga røynsle og dels bygt på det gamle folk har fortalt om emnet så langt tilbake i tida som dei har fræsegn om. Framstillinga er såleis bygt på fleire kjelder med godt grunnlag for samanklipping og kontroll.

2

Emne nr. 11.
Ymse attåtfor.

I. Røter.

a) Sanking av røter til attåtfor åt húsdyr (kú, sau og gris) blir ikkje praktisert her i bygdene no lenger.

b) Men det har vori brúkt. Mi mor (född 1849) brúka til dels å gjera det så lenge ho stelte buskapan - til kring 1918.

c) I hennar ungdomstid, og endå meir før 1850, var det vanleg over alt å brúka røter som attåtfor til gris.

4. Ymse røter.

1. Som nemnt ovanfor blir det ikkje sanka røter her i bygda no.

Den tid røter vart sanka, vart dei rekna som godt hjelpefor til gris, og delvis til kú.

I f. verdenskrig var det stadvis brúkt litt røter til griser. Men stort sett vart det stútt med å brúka røter ved siste hundrearskifte.

2 og 3. Dei mest brúkte røter var av traúske og balderbrå frå ákeren nær ein plögde og kúnska han for úgras om våren. Disse røtene gav ein rå, men friske, til kú og gris. Lúme kyr lika dei bra, og det var sagt ~~dei~~ at dei mjólka godt av slikt attåtfor. Grisen lika ~~slikt~~

3
slike røter, og derfor var dei vanleg
nytte attåt for til grisene.

Kvekerøter var ein meir redd
å bruke for skuld ugasspreiing med
gjødsla. Nökke rose finst her ikkje.

4. Rötene koyrde ein frå åkeren åt
fjösåra.

5. Rötene laut forast opp med det
same. Törre ville ikkje kyrne eta dei.

6. Tränke- og balderbrä-rötene
var rekna å vera best.

B. Bregner.

Då bygda har lite skog, er bregner
ein meir sjeldan vokster og ingen ting
hatt å seia som hjelpefor. Svar på
desse spørsmål fell såleis bort.

II. Tang og Tare.

A. Tang.

1. Tang vert ikkje brukt som
ärwisst hjelpefor i bygda no lenger.
Så langt eg har granska tilbake i tida,
har tang vori brukt som fast attåt-
for til gris, og ständom til kü.

Det gülbrünet mjüke småtanget som
veks på berg og stein på grynt vatu
har over alt i bygdene her namnet
grisetang. Dette seier ikkje så lite
om nytten denne tangsorten har
hatt som grisefor. Det höyrde med
til smågütarbeidet mitt (1895-1903)
å skjera eller riva grisetang og
bera, eller trilla det på trillbär, til
gards. Dette var elles vanleg på alle
gardar. I f. verdenskrig var det

4
mykje brukt, og ikkje sjeldan no i
siste verdenskrig med den skort det
då var på mjøl til grisefor. Men
mellom begge verdenskrigane tok
tangsankeinga slutt, og det er ikkje
lenger akkjeft å sanke tang når
det er lett å ^{gå} mjølfor til grisene.

2. Tang var helst brukt til gris,
meir sjeldan til kù, men gjerne til
sau i seine snøvarar. All tang
vart difor sanke til kvar tid ein
brong om den. Tangsankeing var difor
ikkje ^{no} særskildt „omne arbeid“ bände
til ei viss årstid.

3. Sigden var vanleg reiskap å
skjere tanget med.

4. Det er alle stader kort veg til
stranda. Difor bar ein for det
mest tanget til gards i kaser eller
„kiper“ (fletta rygg = koger.)

5. Tanget vart jamvast kokt, anten
saman med fiskeavfall – og det rekna
dei å vera sers godt – eller ein gav dyra
det med påstrøtt mjøl over. Ingen
kjenner til at ein let tanget gjera for
dyra fekk det.

6. Tang blir ikkje haldi for godt
for no lenger.

B. Tare.

1. Taren sanke ein og nytta mest
om våren.

Før kùnsteng-dyrking vart vanleg
(før 1880), var tare eit mykje nytta

1840

5
attåt-for til kù og sau. Den verdfullaste og mest nytta tare-sort var den lange fjørforma bütaren, som veks på djupare vatn rúndt skjer og báar og langs bergstranda.

Den vanlige stortaren (blad-taren, kúrtaren) var lite brúkt.

2-3. Bütaren skar ein laús med lang-skafta sigdar i fjöre sjö, og förde han til lands i bát og köyrde han frá stóa og til gards.

4. Det var mest vanleg á koka taren og strö mjöl over - om ein hadde det - og gje kyrne det som eit slag sörpe. Lauene fekk taren helst rá.

Det var best om taren var frísk og úgjera. Kyrne át han gjerne når dei vart vant til han. Den gamle norske sauen likepá.

5. Taren blir ikkje rekna for godt for no lenger. Men i eldre tid var det annleis. Frá det 16 húndreåret har ein frásegn om at bütaren var á-rísst attåtfor til búskapen. Til kyr var bütaren alltid rekna for á vera betre enn tang.

Dei siste 50 ár har tare vori nytta berre som náidfor i várknipa i kalde sein-várar når hóg og halv slapp opp. Tare og lyng var då einaste bergingá. I dei siste 30 ár har tare vori nytta berre úmvtaksvis. Skindre pásett búskap og moderne rasjonell fóring har gjort slútt pá

6
færesankinga mykje godt over aet.

III. Anna for av planter.

Andre slag sanke for har det vori lite av i desse bygder på vjane ut med sjøen. Det einaste künne vera litt rognebær frå dei få rognebrea som veks her og der.

I mors og bestemors tid samla dei det vete som var av rognebær om hausten, tørka bera og koka ho seinare saman med ^{annar} for til griseene og hønsa. F. f. verdenskrig gjorde vi det på vår gard og - av og til i seinare år med.

IV Hestemök.

Ingen veit av at hestemök har vori nytta som for i noka form. Svar på desse spørsmål fell difor bort.

V. Sörpefor.

1. Til små büskapar blir det av og til koka og- eller- laga sörpe til dyra enno. Men det har minka meir og meir med dette i same mon skorten på arbeidshjelp i hüs og fjös har auket.

I eldre tid koka ein sörpa i eld-hüset. I nyare tid på gardar utan eld-hüs er kokinga flytt ^{til} kjellar og vaske-rom.

Fyrne fekk sörpa i bötter. For 1900-åra var desse av tre.

Sörpa koka ein berre når ho var laga av ei blanding av höyfrö

(höymø), mjöl og skindom med litt bare, tang eller fiskeavfall attåt.

Til sörpe av høy slo ein berre kokande vatn over og let det stå ei tid i trekkja, strödde så på litt havremjöl og gav kyrna sörpa varm.

2. Sörpe kokt saman av hakkels eller agner og lettkorn - helst byggkorn - var og mykje brükt. Ja, sörpe av blöytt agner med litt mjöl på vert brükt i mange fjös emø. Det er den einaste måten ein kan nytta agnene på.

Slik agne sörpe blir og brükt til hesten. Var det blöytt eller kokt korn i sörpa, hadde ein ikkje mjöl på.

Mylse, sürmjölk eller skummanjöl og saup var mykje nytta i sörpa så luge mjölka var kinnna og ysta heime på gardane. Seinare vart retür-skummanjöl frå meieri nytta til det same.

Mjölöre og knoda mjölemne var alltid brükt som kraftfor til füllmjölkande kyr like til dei ymse nyare kraftfor slag kom i handelen etter 1900.

Mjölet til röra og emna var av grovmalen havre og lettkorn av bygg.

Mjölet mol kvar gard på gardskvernar som kvar grend hadde til åra kring 1910.

3. All sörpe av høy, høyfrö og korn fekk kyrne varm. Varm sörpe med mjöl på måtte alle nyber-kyr ha, både etter födsel, og ved sjukdom, og som fast dagleg tilleggsfor i beste mjölketida

vinkermånadene og om våren, men sjeldan om sumaren.

Mjöldrikke, mjölröre eller faste mjölemne fekk nybar=kyrne kvar morgon vinter og vår. Lettekyrne fekk ikkje noko av det, og ungdyra fekk myse eller mjölk i drykken. (Det same blir brukt enno i oppsal av dyr. Men ~~kan~~ kraftfor=mjölet får dyra helst tört no)

4. Om rognebar, sjå avsnitt III.

Det har alltid vori så lite av rognebar, at den fekk ikkje noko verd som tilskotsfor til kyr - berre til gris og høns.

5. Drank frå brenneri har ikkje funnest her.

6. Mask var derimot brukt så lenge folk bryggja öl sjölve. Denne öl brygginga på gardane stutta her i bygda (og i heile Haram herad) sist i 1890-åra.

7. Å koka log på høyfrø og høy mo var før nokså vanleg og er ikkje heilt gått av bruk enno. Høyfrø og mjöl samankokt blir framleis mykje nytta til for åt gris og høns.

VI. Fiskeavfall.

1. Så lenge dei årvisse forskefiske på Sjømmøre stod ved lag - til kring 1923 - og fisken vart tilverka heime i bygdene, var det årvisst at ein gav kyrne (og grisene) fiskeavfall. Det var halde for å vera beste mjölke- og kraftforet ein kunne få. Fiske slog, forskehovud og anna fiskeavfall var difor eit högverdig for og aldri rekna som naidfor i vår. I siste verdenskrigen vart slikt fiskeavfall nytta, der ein fekk tak i det, som erstatning for kraftfor, som ein då fekk lite og inkje av.

Fiskeavfall blir elles mindre og mindre nytta etter kvart; for no sel fiskarane all fisken fersk kvar dag eller etter kvar tur. Av denne grunn kjem det lite og inkje fiskeavfall heim til gardane no lenger, og mykje verdfullt fiskeslag går til spille.

2. Av tørka fisk og fiskeavfall er det berre sild som har vori nytta. "Löyping" av tørka fisk var lite og inkje brukt.

Silda fekk kyrne som ho var, men til gris vart ho löypt eller kokt.

3. Til gris koka ein oft fiskeavfall saman med tang. Og til kyrne saman med bütare. Dyra åt då tarenbetre. (Sjå avsn. II.)

4. Dyra fekk både krafta og det kokte

avfallet saman.

5. No fersk fisk vart morken mest nytta. I gode mork-år fiska og salta kvar gard fleire tykker med mork. Med morku var fersk, vart han "løypt" og gjeven dyra ein gong om dag i vinter-tida så lenge tilgangen på fersk vare varde. Den salta småfisker vart fyrst utvatna og så kokt eller løypt. Stlle dyr lika dette foret godt og kyrne mjölka sers godt av det.

Saltsilda fekk dyra som ho varmen gjerne litt utvatna fyrst.

Like til siste verdenskrig har salt vinter- og vårsild vori brukt som kraftfor til kyrne. Men dei siste år er saltsilda helst blitt for dyr til krøterfor. Sildemjöllet har no komi istaden ~~for~~ og blir mykje brukt både til kü og gris. Likeins fiskemjöl mah av fiskehovud og rygger.

Så lenge fisken vart klverka og stelt heime, vart fiskeslog nytta mykje og var rekna som eit framifrå mjölke- og kraftfor. Best var iselen og fiskemagen, som ein gav dyra kokt eller løypt. Ferske forskehovud vart kokt og gjevi dyra på same måten. Både kü og gris lika det sers godt og kyrne mjölka svært bra av det.

6. "Løype" koka ein i eldhuset så lenge det stod på gardane. Seinare ~~flytta~~ flytte ein kokinga til kjellar

6.
og vaskerom.

7. Fiskeavfall var aldri hovud-
mengda av foret. Dyra fekk det sjeldan
meir enn ein gong om dag, - anten
om morgonen før dei fekk høyet,
eller om ~~morgonen~~ etter middagen.
Dei vanleg bätte i målet til kvart
dyr var rekna å over nok, men som
regel berre ein gong om dag.

#

1840

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING